

od atenskoga, teško je ipak u njemu vidjeti čovjeka nedodirnutu bilo kakvim književnim znanjima — a to je upravo ono što impliciraju Büchnerove analize. Büchnerov je gledalac *homo unius fabulae*. Napokon, tvrdnja da je Terencije izbjegavao „božanske“ prologe zato što nije htio narušavati scensku iluziju (str. 501) teško bi se mogla braniti. Narušavanje iluzije ima i u njegovim prolozima ovakvima kakvi jesu, a pogotovu je to narušavanje upadno u samom tekstu — na onim mjestima na kojima Terencije kazališnu igru razobličuje kao puku igru. Uostalom, tu je njegovu osobinu — „ironiju forme“ — dobro uočio i još bolje opisao i sam Büchner.

Knjiga je grafički korektno prezentirana i u tom joj se pogledu, osim nekoliko manjih pogrešaka u latinskim i grčkim citatima i jednog očevidna lapsusa (str. 310: „Aeschines“ umjesto „Antipho“), ništa ne može prigovoiiti. A o rezultatima Büchnerova rada presudnu riječ i pravednu ocjenu moći ćemo izreći tek ako nam nekog dana materijal Terencijevih predložaka bude dostupan u većem opsegu. Ako u tom sretnom trenutku filologije budu oborene neke Büchnerove tvrdnje, pa čak ako ih i većina bude oborena, nitko neće moći poreći da je „Terencijev teatar“ u času objavljivanja bila velika knjiga. Velika i tamo gdje je sporna — a to je vjerojatno najbolje što se može reći za knjigu koja je posvećena ovakvu problemu.

D. Novaković, Zagreb.

CHARITON: *Le Roman de Chairéas et Callirhoé*, Texte établi et traduit par Georges Molinié, „Les Belles Lettres“, Paris. 1979.

Grčki romanopisac Hariton iz Afrodisijade jedan je od onih antičkih autora koji su u posljednjih stotinjak godina pobuđivali interes nesrazmjernom svojom estetičkom dometu. Pošto se u krugu intenzivnih filoloških istraživanja našao negdje sredinom prošloga stoljeća, kad su, prvo Hirschig (Paris 1856), a potom i Hercher (Leipzig 1858—1859), u svojim zbirnim izdanjima grčkih romanopisaca objavili i „Zgode Hereje i Kaliroje“, Hariton je igrom slučaja postao važnim argumentom u obaranju jedne od najznamenitijih hipoteza klasične filologije devetnaestog stoljeća: Rohdeove hipoteze o nastanku grčkog ljubavnog romana u razdoblju druge sofistike. Ta teorija, obrazložena i branjena akribijom koja i danas plijeni čitaočevu pažnju, premda je od objavljivanja velike Rohdeove knjige prošlo više od sto godina („Der griechische Roman und seine Vorläufer“, Leipzig 1876), prvi je udarac pretrpjela kad je Wilcken 1893. publicirao fragmente dotad potpuno nepoznata „Romana o Ninu“ (*Hermes* 28, str. 161 i d.). Kako nije bilo sumnje da ulomci potječu iz teksta koji je nastao u drugom ili prvom stoljeću prije nove ere, bilo je jasno da je Rohdeovo objašnjenje geneze grčkog ljubavnog romana postalo neodrživim. Činilo se, međutim, da njegovu kronologiju ne treba dirati, jer je redolsijed od Antonija Diogena i Jambliha do Haritona djelovao kao najlogičniji i najvjerojatniji. No kad su se 1900. u publikaciji Grenfella, Hunta i Hogartha pojavili ulomci Haritonova romana koji su Rohdeovu dataciju pomakli oko četiri stoljeća unatrag, u drugo stoljeće nove ere ili čak ranije, postalo je jasno da se ni taj aspekt Rohdeove teorije ne može više braniti. Istodobno, to je papirusno otkriće pretvorilo „Zgode Hereje i Kaliroje“ u prvi cjelovito očuvani roman evropske književnosti. Haritonov je tekst svojom važnošću nadrastao granice klasične filologije.

U ovom su stoljeću rezultati filološkog rada na Haritonovu tekstu bili objedinjeni i vrednovani u Blakeovu izdanju (Oxford 1938), iza kojega je ubrzo slijedio i engleski prijevod (Oxford 1939). Prekid normalnih filoloških komunikacija za vrijeme rata bio je uzrokom da Blakeovo izdanje ne izazove onaj interes koji bi inače zacijelo bilo izazvalo. No kad se u šezdesetim i sedamdesetim godinama, pod utjecajem suvremenih književnoznanstvenih teorija, i u filološkim redovima počelo pokazivati pojačano zanimanje za grčki ljubavni roman, Haritonov je tekst ponovno postao privlačnim objektom za raznovrsno usmjerena istraživanja.

Četrdeset godina poslije Blakeova izdanja objavila je pariška kuća „Les Belles Lettres“ u svojoj poznatoj kolekciji antičkih autora i Haritonov tekst. Priredio ga je i preveo Georges Molinié. Knjiga je uređena prema poznatim principima

serije u kojoj je o objavljena. Nakon uvodne *Bilješke* (str. 1—49) slijede tekst i prijevod (str. 50—203; paralelne stranice teksta i prijevoda nose, dakakao, istu paginaciju), a potom *Kazalo* vlastitih imena i nekih značajnijih pojmova (str. 205—254). Knjizi je priložena i jedna karta, na kojoj su označeni pravci Herejina i Kalijina lutanja.

Kazat ćemo ponajprije nešto o tome kako je obavljen najvažniji posao u knjizi — priređivanje teksta. „Zgode Hereje i Kaliroje“, kako je poznato, cjelovito su očuvane samo u jednom kodeksu iz trinaestog stoljeća (*Laurentianus Conventi Soppressi* 627), u kojem se, između ostalog, nalaze i „Efeške priče“ Ksenofonta Efeškog, Longove „Zgode Dafnisa i Hloje“ i dio „Zgoda Leukipe i Klitofonta“ Ahileja Tacija. Uz taj temeljni tekst postoje i četiri manja papirusna ulomka koji sadrže neke dijelove druge i četvrte knjige (2, 3, 5—2, 4, 2; 2, 4, 5—2, 5, 1; 2, 11, 4—2, 11, 6; 4, 2, 3—4, 3, 2). Tome treba pridodati još i Wilckenov prijepis dvaju kraćih fragmenata osme knjige (8, 5, 9—8, 6, 1 i 8, 6, 8—8, 7, 3) koje je njemački filolog uspio prepisati prije no što mu je kodeksa (*Codex Wilckanus*, palimpsest pronađen u Tebi u Egiptu) stradao u požaru. Taj je, dakle, materijal stajao na raspolaganju priređivaču teksta.

Georges Molinié odlučio je što vjernije slijediti tekst firentinskog kodeksa, držeći da je njegova superiornost nedvojbeno. U nekoliko je navrata, doduše, preuzimao i lekcije papirusa, ali ih je nerijetko i odbacivao (33 : 23). Riječ je uglavnom o vrlo sitnim razlikama koje pokazuju da između papirusa i teksta firentinskog kodeksa postoji vrlo bliska veza. Ponešto je drukčije s Wilckenovim prijepisom tebanškog kodeksa, koji je Molinié 11 puta pretpostavio tekstu firentinskog kodeksa. Tu su razlike već ozbiljnije, ne svode se na nebitne detalje, i Molinié je morao jasno odrediti njegovu poziciju u rukopisnoj predaji. Po njemu, *Wilckanus* pripada seriji manje brižno izrađenih izdanja, a nastao je vjerojatno u razdoblju između objavljivanja autorskog izdanja i pojave prvih očuvanih papirusa. Osim na mjestima koja zbog novootkrivena materijala dopuštaju usporedbu, Molinié je, prema vlastitim riječima, tekst firentinskog kodeksa mijenjao „krajnje obzirno i kada je to dosita bilo potrebno; u tome je sigurno najveća razlika između ovog izdanja i izdanja W. E. Blakea“ (str. 45).

U skladu s takvim principima Molinié je tekst firentinskog kodeksa mijenjao tek nešto više od desetak puta. Od nešto dalekosežnijih izmjena spomen zaslužuje εἶσαν umjesto ἦσαν u 1, 3, 2. Pažnju pobuđuju i neka nova rješenja za stara „problematična“ mjesta: διεσχέθησαν umjesto neodrživog rukopisnog διεχέθησαν u 5, 3, 3 i ὄρωσι umjesto ὄρω u 5, 10, 8. Nejasno je zašto Molinié u 4, 5, 5 inzistira na pluskvamperfektu s augmentom (ἐπεπόμφει umjesto πέπόμφει) kad inače takve oblike — s punim pravom — tolerira. Dakako, uz svoje pretežno dobre strane, suzdržanost u priređivanju teksta nosi i poneku opasnost. Tako je vjerojatno ipak trebalo dirnuti u Kalijovinu izjavu u 1, 14, 9, koja — *pace* Molinié — ovakva kakvu je čitavo doslovno prenijetu iz rukopisa, nema previše smisla. Našlo bi se još pokoj mjesto na kojem je priređivač bio previše oprezan, gotovo konzervativan. No istodobno valja pošteno priznati da je taj oprez spasio ovo izdanje od avanturističkih emendacija kakve su nerijetko predlagali prethodni Haritonovi izdavači.

U izdanju koje se ne odlikuje prečestim i presmjelim priređivačevim intervencijama, veću važnost dobivaju ostali aspekti knjige. Tekst je otisnut prema Budéovim grafičkim standardima, pa će se slijedeća primjedba možda učiniti deplirisanom. Čini nam se, međutim, da je doista valjalo razmisliti mogu li se citati iz drugih autora — kojima, kako je poznato, Haritonov tekst obiluje — grafički nekako drukčije istaći no pukim smještanjem u novi redak. Naime, kad je riječ o dugim heksametrima, takav način razlikovanja očigledno zakazuje. Osim toga, valjalo je jasno lučiti — i grafički, i u bilješkama — kad se riječi nekog drugog autora u Haritonovu tekstu navode u svojem integralnom obliku (kad se, dakle, taj autor doista *citira*), a kad služe samo kao *grada* za formuliranje neke *Haritonove* rečenice. Primjerice: jedno je kad Hariton navodi neokrnjene stihove „Ilijade“ (cf. 5, 4, 6), a drugo kad ih mijenja za potrebe svoga teksta (cf. 5, 10, 9; u ovom posljednjem primjeru takav postupak dovodi do apsurdna da se kao heksametar prezentira nešto što nema heksametersku strukturu). No nije to jedini propust u vezi s citatima koji pokazuje Moliniéova knjiga. Nejasno je zašto Molinié propušta upozoriti na očigle-

dan citat iz Demostena (Char. 1, 3, 1=Dem. de cor. 169). Još je nejasnije, da ne upotrijebimo neku jaču riječ, zašto Molinié uz stih iz Menandrova „Mrskog čovjeka“ (Char. 4, 7, 7) u bilješki piše „comique inconnu“, a zna (cf. str. 12, bilj 1) za rad A. Borgogna koji je taj stih identificirao kao citat iz Menandra. Suvršeno je i spominjati da su olomci „Mrskog čovjeka“ još 1972. publicirani u zaista dostupnom izdanju (Sandbach, Oxford 1972).

Ono što još neugodnije iznenađuje jest slaba korigiranost Moliniéova grčkog teksta. Na gotovo tridesetak mjesta, što u tekstu, što u kritičkom aparatu, nalazimo pogreške: od bezazlenih „izvirivanja“ slova izvan retka, preko krivo otisnutih hokova i naglasaka do pogrešno otisnutih slova — premnogo, dosita premnogo za izdanje ovako ugledna izdavača. Slični se korektorski propusti mogu zamijetiti i u *Kazalu*, koje, neka nuzgred budi rečeno, boluje od još jedne boljke: sastavljeno je pomalo samovoljno. Naime, kad su već u *Kazalo* osim vlastitih imena ušli i neki značajniji pojmovi (tako, vjerojatno, treba shvatiti sintagmu iz drugog dijela naslova: „Index des noms propres et des principaux thèmes“), onda je trebalo, makar i u jednoj rečenici, naznačiti kriterij za njihovo uvrštavanje. Ako je, kako se i čini, jedini kriterij bila njihova učestalost, onda je nerazumljivo zašto se u *Kazalu* našao, primjerice, pridjev ἀνθρώπινος, a nisu se našli περίεργος ili περίεργία (cf. 1, 11, 6; 1, 12, 6; 3, 9, 4; 4, 5, 4; 8, 6, 5).

Na žalost, svi ti propusti, koji nipošto nisu sitni, nadmašeni su nedopustivo lošim korigiranjem uvodne *Bilješke*. Od četrdeset šest stranica posvećenih opisu Haritonova teksta, na prste bi se jedne ruke mogle izbrojiti one kojima su rubne bilješke korektno otisnute. Merkelbachovo se prezime dvaput navodi u iskrivljenu obliku (str. 3, bilj. 1; str. 25, bilj. 1); naslov Papanikolaouove studije o Haritonovu jeziku stalno se krivo citira (str. 5, bilj. 1; str. 10, bilj.3; str. 12, bilj 1); „Classical Quarterly“ uvijek je „Classical Quaterly“ (usp. trostruku pogrešku na str. 43, bilj. 2); u studijama njemačkih filologa pojavljuju se ovakve sintagme: „Über des Mythologie . . .“ (str. 8, bilj. 1) ili „. . . im Alter Orient . . .“ (str. 10, bilj. 3); neki bibliografski navodi djeluju pomalo groteskno (npr. „R. E. VIII, 1913, 226560“ — str. 8, bilj. 1) itd. Svim tim bezbrojnim pogreškama valja pridodati i kranju nemetodičnost u navođenju izvora. Na neke prethodno navedene naslove ukazuje se u bilješkama uobičajenom kraticom *op. cit.*, no najveći ih se dio svaki put iznova navodi, i to redovno drukčije no što je to učinjeno prvi put. Primjerice, „American Journal of Philology“ krati se *promiscue* kao (a) *Am. Jour. of Philology*; (b) *Am. Journ. of Philology*; (c) *Am. Journ. of Philology*. Ima i nakaznijih primjera.

Sama pak uvodna studija, koju čitalac ne može a da ne čita pod dojmom ovakvih katastrofalnih fusnota, pokazuje solidnu autorovu obaviještenost, iako nema sumnje da je Häggova studija o Haritonovoj narativnoj tehnici zaslužila veće uvažavanje od skromna — i dakako kriva — navođenja u bilješki.

Svim tim neugodnim greškama vrijednot je Moliniéove knjige ozbiljno dovedena u pitanje. Poslije ozbiljnih, filološki odgovornih izdanja Dalmejde (Longo i Ksenofont Efeški) i Rattenburyja i Lumba (Heliodor), koje je objavila ista kuća, imali smo razloga vjerovati da će i izdanje Haritona uspjeti održati taj visoki standard. To se, na žalost, nije dogodilo. Možda ovo i nije trenutak u kojem bismo se nepopustljivo smjeli zalagati za onu poznatu uzrečicu iz jednog sretnijeg vremena klasične filologije: „Jedino se klasičnim filolozima tipografske greške nikad ne opraštaju“. Ali vjerujemo — moramo vjerovati — da im se tolike pogreške be bi smjele dopuštati.

D. Novaković, Zagreb.

JOSÉ L. GARCÍA-RAMÓN, *Les origines postmycéniennes du groupe dialectal éolien*. Suplementos a Minos núm. 6, Salamanca 1975 pp. 118, 8°

Младиот шпански научник во оваа книга ни се претставува со својата докторска дисертација одбранета на Мадридскиот универзитет во јуни 1974 г.

Книгата е поделена на 10 глави и на крајот одделно се дадени две хронолошки табели и два додатака.